

ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертацію *Анохіної Тетяни Олександрівни*

“Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальностями 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне
мовознавство та 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика
(Київ, 2019. – 516 с.)

Сучасне вітчизняне мовознавство демонструє тенденції до стрімкого розвитку, що пояснюється, насамперед, парадигмальністю осмислення мови як головного об'єкта наукової рефлексії та яскравим міждисциплінарним характером самого мовознавства. Його ключові проблеми розв'язуються з нових позицій, що стало можливим завдяки пошуку нетрадиційних ракурсів розгляду питань, розробці нових методів і методик пізнання, оновленню термінологічної бази лінгвістичної науки. Так, постулатами когнітивно-дискурсивної парадигми є те, що мова визнається обов'язковим атрибутом людини, найважливішим модулем людської свідомості, когнітивним механізмом отримання, переробки, збереження й трансляції інформації. Мова, таким чином, виконує подвійну функцію: вона є головним засобом мапування світу (як такого, що реально існує, так і будь-якого альтернативного) та результатом складного процесу сприйняття, аналізу та етнічно творчого відображення оточення.

Вибірковість відбиття дійсності дозволяє стверджувати, що однією з властивостей мовної системи є *лакунарність*, що виявляє себе як у концептуальній площині, так і на рівні мови і, зрозуміло, комунікації. У сьогодишньому глобалізованому світі, сповненому різного роду протиріччями та викликами, на перший план виходить як раз проблема подолання всіляких непорозумінь під час міжкультурних контактів, зняття напруження та попередження потенційних

культурних конфліктів завдяки професійній діяльності (перекладачів)-модераторів комунікації, які, враховуючи інтереси усіх сторін, могли б знаходити адекватні шляхи елімінації (у широкому розумінні) лакун тієї чи іншої глибини.

Створенню можливостей для реалізації описаних завдань сприяють і розвідки, що здійснюються у лінгвосинергетичному ключі. Синергетика відкриває нові можливості не тільки для опису, але й для пояснення лакуарності та механізмів делітації, елімінації, делакунізації лакун в координатах загальних моделей самоорганізації.

Тож зрозуміло, що представлене на рецензування дисертаційне дослідження Анохіної Тетяни Олександрівни “Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу”, виконане у площині як традиційних, так і новітніх мовознавчих концепцій, є наразі *своєчасним* внеском у розв’язання гострих проблем як внутрішньо-, так і міжкультурного спілкування. У зв’язку з цим відзначимо, що *актуальність* запропонованої для рецензування розвідки не викликає сумніву та зумовлена її зорієнтованістю на вивчення нових універсальних категорій, до яких належить і лакуарність, що природно викликає необхідність розбудови нової науки – лакунології, об’єктом якої виступає і значний статико-динамічний фрагмент англомовної та україномовної картин світу, який наразі потребує систематизації у відповідні типи лакуніконів.

У докторській дисертації представлено обґрунтовану наукову концепцію, яка розгортається навколо чітко сформульованої *мети* та підпорядкованих їй *завдань*, а саме – встановлення типології лакуніконів англомовної та україномовної картин світу за кластерами гіперкатегорії лакуарності (екзозоною), ендозонами й субзонами. *Лакунікон* потрактовується авторкою як реєстр термінів лакунології та лакун – сумірних лакуарних та лакуоємних одиниць англійської та української мов, які є фрагментами англо- та україномовної картин світу як продукти інтра- й інтеркультур, перекладу та ментальної сфери (с. 92). За таксономічну основу дисертанткою було обрано зонований поділ лакуніконів, сортування та фільтри

якого забезпечили поділ за такими ендозонами: *мовна* (з кластерами парадигматичної і панхронної лакуарності), *комунікативна* (з синтагматичним і культурологічним кластерами та міжкультурною і перекладацькою субзонами) та *когнітивна* (з поняттєвим та корпусним кластером). Кластеризація лакун у різнотипні лакунікони відбувалась з огляду на зв'язок їхніх елементів з архісевою 'відсутність', яка уточнюється інтегральними та диференційними семами у вказаних ендозонах англо- й україномовної картин світу. Описаний підхід до розгляду обраного об'єкта дослідження запропонований *вперше*.

Зі змісту роботи випливає, що лакуарність є когнітивною категорією, яка мотивує номінативно-пізнавальну та комунікативну діяльність індивіда, зокрема в міжкультурній та перекладацькій сферах, для декодування наявних неосмислених та нових понять в реципієнтній мові та культурі. Сама ж лакуна як базовий термін лакунології та маркер гіперкатегорії лакуарності зазнала у роботі всебічного розкриття як явище мови, мовлення та когніції. Традиційні визначення "лакуни", на кшталт, *пропуски, потенційно відсутні елементи мовної системи* (Б. Уорф), *відсутність позначення* (М. П. Кочерган) (с. 116) тощо у межах когнітивно-синергетичних та лінгвокультурологічних координат дослідження доповнюються новими смислами. Лакуна тлумачиться вже і як *концептуальна одиниця індивідуальної / колективної свідомості*, і як *вихідна точка семіозису, актант біфуркації, своєрідний імпульс до реалізації нової форми*, а також як *аломорфізм специфічно-культурних явищ, нульовий трансфер, перекладацька помилка, низькочастотна одиниця* (с. 145-146).

Загальний обсяг ініціальної / стартової машиночитної бібліотеки лакуніконів становить 1815 лакуноємних та сумірних одиниць і термінів (491 одиниця лакунології англomовної картини світу та 1324 одиниці україномовної), які в процесі роботи з корпусами збільшують її обсяг та утворюють реєстр корпусних лакуніконів.

Визнаємо наукову *новизну* одержаних у розвідці результатів, з-поміж яких зацентруємо увагу на таких: по-перше, розвідка свідчить про те, що у вітчизняному мовознавстві в галузі зіставно-прикладної лінгвістики *започатковано новий напрям*, яким є корпусна лакунологія і який дає змогу завдяки програмному забезпеченню корпусів здійснювати пошук лакун та виконувати операції з виявленими одиницями, зокрема їх делакунізацію; по-друге, у роботі було *укладено зоно-кластерну типологію лакуніконів* англо- та україномовної картин світу; по-третє, *ідентифіковано лакуни* як синергетично-системні, функціональні, когнітивні й віртуальні одиниці, що фіксуються в режимі [не дано] у двомовних корпусах, по-четверте, *систематизовано* лакуноємні одиниці, терміни-лакуни, культурно-марковані лакуни, корпусно-перекладацькі лакуни у три типи лакуніконів; по-п'яте, *укладено стартову машиночитну картотеку лакуніконів*, яка складається з термінів і понять на позначення парадигматичних, панхронних, синтагматичних, когнітивних, культурологічних лакун і яка доповнюється *корпусними лакунами*. Крім того, авторкою було *удосконалено теоретико-методологічну базу лакунології* в аспекті інтерпретації лакуноємних одиниць як мовних, комунікативних та когнітивних явищ та прикладну процедуру програмного пошуку перекладацьких лакун у паралельних двомовних корпусах за допомогою делакунізаторів (через знакові або чисельні ідентифікатори у текстах англо-українських та україно-англійських перекладів). Відмітимо й те, що в науковий обіг корпусної лакунології *введено термін “делітація”* на позначення некомпенсованих вилучень та втрат у перекладі, які не елімінуються замінами й частковими компенсаціями під час їх міжмовного трансферу.

Наукові результати мають *практичне значення*, оскільки надають можливість їхнього використання як під час підготовки студентів філологічних спеціальностей, так і розроблення нової методики аналізу перекладацьких трансформацій на базі паралельних двомовних корпусів, укладання словників

безеквівалентної та частково еквівалентної лексики англійської та української мов тощо.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на двадцять одній науковій конференції різних рівнів, серед яких – п'ятнадцять міжнародних, чотири всеукраїнські, дві звітно-наукові, а основні положення дисертації висвітлено в сорока п'яти публікаціях.

Щодо *структури* роботи, то дисертація складається з анотацій двома мовами, переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (683 позиції, з яких 170 – іноземними мовами), довідкових та лексикографічних джерел (78 позицій), джерел ілюстративного матеріалу (76 позицій) та 9 додатків (стартова бібліотека лакунікону, корпусний лакунікон, діаграми, таблиці). *Загальний обсяг роботи* – 516 сторінок, обсяг основного тексту дисертації становить 359 сторінок.

У першому розділі роботи *“Теоретичні засади становлення лакунології як бази для укладання лакуніконів англо- та україномовної картин світу”* дисертанткою, зокрема, систематизовано основні етапи становлення лакунології як міждисциплінарної науки; розкрито онтологічну сутність та гносеологічний характер лакунарності; виявлено прамовний стан лексем *lacuna/лакуна* та визначено напрямки розвитку архісеми ‘відсутність’ в їхніх генетичних рефлексах і дериватах; здійснено подальший пошук генетичних дериватів лексеми *lacuna* за допомогою програмного алгоритму *Soundex*; продемонстровано шляхи розвитку сучасної семантичної структури лексем *lacuna/лакуна* в термінологічному полі лакунарності; уточнено статус лакуноємних одиниць із семами відсутності в машиночитних лексикографічних джерелах; проаналізовано механізми синонімізації і термінологізації лексем *lacuna/лакуна* в англо- та україномовних картинах світу; задано етапи верифікації лакун у корпусах та визначено способи їх кластеризації у стартові лакунікони.

У другому розділі розвідки *“Методологічні засади вивчення лакун англомовної та україномовної картин світу”* опрацьовано епістемологічну базу лакунології і на її основі розроблено комплексну методику укладання лакуніконів англійської та української мов. Обґрунтована, валідна та, врешті-решт, успішна процедура укладання машиночитної бібліотеки *“Лакунікон”* відбувалася у п'ять послідовних етапів, кожен із яких передбачав залучення методичного інструментарію зіставно-типологічної лінгвістики, лінгвосенергетики, лінгвосеміотики, міжкультурної комунікації, перекладознавства та корпусної лінгвістики.

Третій розділ *“Парадигматична і панхронна кластеризація англо- й україномовного лакуніконів”* було присвячено експлікації ендозон лакуніконів у системах англійської та української мов через парадигматичну і панхронну кластеризацію лакуноємних та сумірних лакунарних одиниць графічного, фонетико-фонологічного, граматичного і лексико-семантичного рівнів.

За сценарієм *“мова-мовлення-когніція”* у розділі *“Синтагматична і культурологічна кластеризація комунікативних лакуніконів англійської та української мов”* логічно здійснено подальшу систематизацію лакун мовлення, моно- і міжкультурної комунікації і перекладацьких (англо-українських та україно-англійських) лакун, а також розглянуто шляхи їх елімінації, делітації та делакунізації під час міжмовного й міжкультурного трансферу.

У п'ятому розділі дисертації *“Когнітивні лакунікони англійської та української мов”* встановлено кореляції пізнавально-поняттєвої та корпусної субзон лакунікону з двома іншими категоріально-кластеризованими лакуніконами, розширено та доповнено стартову бібліотеку лакунікону.

Своєрідна *“делакунізація”* деяких незрозумілих місць в роботі успішно проведена за допомогою складання реєстрів термінів лакунології англійською та українською мовами (див. Додаток 1, с. 479, с. 443), доповнених реєстром гапаксів та символів (с. 500 та с. 503).

Усе викладене вище, віддзеркалюючи значний теоретичний та практичний доробок проведеного дослідження, дозволяє стверджувати, що дисертаційна робота Тетяни Олександрівни Анохіної заслуговує на схвалення. Вона відрізняється новою та чітко сформульованою концепцією, доцільним інвентарем методів та вжитим термінологічним апаратом, що дозволило отримати цікаві та цінні результати, зокрема у сфері корпусної лакунології.

Відмічаючи загальне позитивне враження від роботи, однак, необхідно вказати на моменти, які потребують пояснень та уточнень заради поліпшення формулювання представлених положень і висновків:

1. Безумовно, можна погоджуватися із всебічно обгрунтованою тезою дисертантки про те, що *основою лакуарності є категорія НІЦО* (напр., с. 52). Проте, приміром, розмірковуючи в термінах когнітивної лінгвістики, зазначимо, що одиниця-вербалізатор концепту фіксує в концептуалізованому предметі його властивості та ознаки, виражає взаємозв'язки з іншими концептами, відносить його до тієї чи іншої категорії (М.Ф. Алефіренко, О.С. Кубрякова, Й.А. Стернін та ін.). Тож якщо в реальності існує щось, то не-щось не існує, воно не має форми. Його концепт з'являється лише тоді, коли концепт ЩОСЬ нівелюється, коли щось заперечується, не береться до уваги, тобто здійснюється ментальна спроба відкинути думку про існування предмета (див. Філософський енциклопедичний словник (ФЕС), Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2002, с. 430). У результаті, з одного боку, спостерігаємо картину синергетичної опозиції концепту ЩОСЬ та антиконцепту НЕ-ЩОСЬ / НІЦО ("небуття буття" (ФЕС, с. 187)), з іншого боку, антиконцепт є складнішим конструктом свідомості, ядром якого є концепт ЩОСЬ. Тому, якщо не погоджуватися з дещо парадоксальною думкою про те, що саме ЩОСЬ / БУТТЯ є ядром лакуарності, то як мінімум потрібно визнати, що як категорія вона формується навколо опозиції ЩОСЬ :: НЕ-ЩОСЬ / НІЦО, БУТТЯ :: НЕБУТТЯ, що відбиває діалектику самого буття, і власне є основою діалектичної філософії. Тим паче, у роботі зазначено, що "можливо

зафіксувати лакуни крізь призму їх опозицій, пор.: БУТТЯ :: НЕБУТТЯ, ІСНУВАННЯ :: НЕІСНУВАННЯ” (с. 53), а ознаки “англ. *lack of something* та укр. *відсутність чогось* відображають сутність гіперкатегорії лакунарності” (с. 85).

2. Розвідка має чіткий когнітивний вектор дослідження. Так, авторкою зазначається, що за допомогою методу когнітивної інтеграції ментальних просторів було здійснено “реконструкції механізмів семантичного переформатування лакун та причин їх міграції з однієї ендозони та субзон в інші...” (с. 137). При цьому доречно було б продемонструвати, як саме здійснювалися реконструкції, адже з поданих словотвірних блендів не завжди можна зрозуміти структуру та інформаційне наповнення вхідних просторів, що інтегруються. Крім того, логічним, на наш погляд, було б застосування у розвідці методики *фреймового моделювання*, адже *фрейм* як раз і є *універсальною структурою знання, яка мотивує, структурує та визначає поєднання одиниць у поля, класи та розряди* (Ч. Філлмор), серед яких можна виділити і *лакунікони*. А звернення до *прототипової семантики* могло б стати у пригоді під час пояснення того, що “ієрархія гіперкатегорії лакунарності постає як ... система, що має радіальний характер і включає інші категорії та субкатегорії за схемою ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ” (с. 49).

3. На с. 198 вказано, що “перехід слів однієї мовної системи в іншу ... відбувається також за рахунок трансформації метафоризації”. Виникає питання: чому у роботі згадуються лише випадки когнітивної метафори, якщо іншою базовою моделлю осмислення дійсності є, як відомо, когнітивна метонімія, між елементами якої існують відношення *заміщення*? Доречи, приклади метонімії зустрічаємо на с. 203, 204, 232, 245, 315, 325 тощо. Чи означає це нерелевантність метонімічних моделей під час утворення, зокрема, когнітивної ендозони лакунікону?

4. У роботі представлена ціла низка класифікацій лакун, типологізованих за різними критеріями. У переважній більшості випадків зміст різновидів лакун

всебічно пояснюється та ілюструється. Однак деякі термінологічні опозиції не є до кінця зрозумілими. Зокрема, опозиції *лакуна :: псевдолакуна* (с. 243), *випадкова лакуна :: відносна лакуна* (с. 238), а також *актуальна лакуна :: віртуальна лакуна* (с. 200). У зв'язку з останнім терміном виникає й запитання щодо того, який смисл вкладається авторкою в одиницю “віртуальний”, вживану нею в найрізноманітніших контекстах, напр., “сигналізує про нову одиницю, що ситуативно, вербально, графічно чи віртуально фіксується в ендозонах мови, мовлення й когніції” (с. 91), “соціально-прагматичне мовчання має віртуальний характер” (с. 260), “...з комунікацією, яка може бути реальною чи віртуальною” (с. 261), “*адекватність перекладу* є можливою і невіртуальною” (с. 234).

5. Вимогою до наукового дискурсу є ясність і лаконічність, що сприяють легкому сприйняттю. У роботі ж спостерігаємо приклади тавтології на рівні як однієї синтаксичної конструкції (“Псевдолакуни ... можуть компенсуватися різними мовними засобами, зокрема й за допомогою одиниць інших мовних рівнів” (с. 212), “мовна ендозона лакунікону англійської та української мов зонована ... у мовну та часову субзони” (с. 148) тощо, так і цілих абзаців (напр., с. 161 та 162, с. 169 та 170, с. 239 та 241, с. 180 та 296 тощо).

Відзначимо, однак, що вказані зауваження не знижують цінності проведеного Т.О. Анохіною дослідження, не торкаються його загального змісту і структури. Завдання роботи виконані, а мету досягнуто. Автореферат і публікації авторки відбивають зміст дисертації. Представлені теоретичні положення та отримані результати мають суттєве значення для подальшого розвитку мовознавства та окремих його галузей.

Роботу можна кваліфікувати як своєрідний посібник, в якому зібрані знання, потрібні для розв'язання проблеми лакуарності, зокрема, під час міжкультурних контактів, що має сприяти кооперативності взаємодії, здійсненню повноцінного, конструктивного, гармонійного діалогу.

На підставі ознайомлення з дисертацією, текстом автореферату, фаховими публікаціями, монографією, вважаємо, що за своєю актуальністю, науковою новизною та практичним значенням одержаних результатів дисертація Т.О. Анохіної “Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу” є оригінальним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її авторка – Тетяна Олександрівна Анохіна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство та 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри германської філології
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

О.О. Борисов

Підпис Борисова О.О. засвідчую:

Начальник відділу кадрів
НУЧК імені Т.Г. Шевченка

Л.Ф. Лук'яненко